

A U T O R E F E R A T Y

Mariola Kondracka
Ełk

Posłanki i senatorki II Rzeczypospolitej. Nowe obszary publicznej działalności kobiet*

Problematyka i metody

Na przełomie roku 1918 i 1919 szybkie zwołanie sejmu było w polityce wewnętrznej odradzającego się państwa polskiego sprawą priorytetową: miało potwierdzić suwerenność kraju oraz wzmocnić łączność między Polakami podzielonymi dotychczas granicami państwowymi. Obywatelki polskie uczestniczyły we wszystkich wyborach do parlamentu: od pierwszych w styczniu 1919 r. do ostatnich, w listopadzie 1938 r. Czterdzieści dziewięć parlamentarzystek zasiadło w sejmie i senacie II Rzeczypospolitej. Piętnaście z nich piastowało mandaty poselskie lub senatorskie co najmniej dwukrotnie. Ostatecznie czterdzieści sześć posłanek (początkowo, według ówczesnego nazewnictwa — posełkiń albo posełek) i dwadzieścia dwie senatorki wśród przeszło 2 tys. posłów i senatorów stanowiły nieco ponad 2 proc. Ich aktywność parlamentarna była właśnie zasadniczym zagadnieniem rozpatrywanym w mojej pracy.

Wejście kobiet do polityki było wkroczeniem w sferę mężczyzn, z której przez stulecia żeńska część społeczeństwa była wykluczona. Można wymienić jedynie pojedyncze kobiety — czy to z historii powszechnej, czy też polskiej — które miały wpływ na życie publiczne. Żadna grupa lub społeczność kobieca nie kształtowała nowoczesnego świata polityki. Przyznanie praw politycznych kobietom polskim w 1918 r. spowodowało, że dostrzeżono potencjał żeńskiego elektoratu: organizowano wyborcze formacje kobiece i kierowano część kampanii do kobiet. Traktowane były jako grupa prezentująca jednolite wartości,

* Autoreferat pracy doktorskiej, której obrona odbyła się 29 V 1913 r. w Instytucie Historii PAN w Warszawie. Promotorem pracy była prof. dr hab. Anna Landau–Czajka, natomiast recenzentami: prof. dr hab. Marek Przeniosło (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) i prof. dr hab. Tadeusz Wolsza (IH PAN).

o potencjale zmieniania rzeczywistości — jak zakładano — na lepsze. Cechy tradycyjnie im przypisywane: szlachetność, wrażliwość, uczciwość, miały wzbogacić przestrzeń publiczną. Parlamentarzystki można więc nazwać pierwszymi sanatkami życia publicznego. Było to więc nie tylko wyróżnienie dla świata kobiecego, ale także nowe zadanie, którego wypełnianie przyniosłoby zyski wszystkim, uwiarygodniając w ten sposób zasadność przyznania praw politycznych kobietom.

Posłanki i senatorki swoją obecnością — nieco krępującą posłów i senatorów — oraz podejmowanymi działaniami współkształtowały obyczaj w młodym polskim parlamencie. Większość z nich pozostawała w zgodzie z obowiązującymi w pracy sejmowej regułami, ale były też takie, które potrafiły zaznaczyć niezależność: opuszczały macierzyste kluby, głosowały wbrew stanowisku władz, podejmowały mniej lub bardziej samodzielne inicjatywy, wywoływały konflikty wśród członków frakcji parlamentarnej, narażały się na kary regulaminowe. W dwóch pierwszych parlamentach skutecznie współpracowały ze sobą. W latach 1928–1930 doszło do rozejścia ponadpolitycznego „lobby kobiecego”, a po roku 1930 można mówić o konfliktach (nie tylko ze względu na poglądy, ale także personalnych) między kobietami sprawującymi mandaty. Nie było charakterystycznych dla poprzednich lat przejawów kobiecej solidarności ponad podziałami politycznymi, narodowościowymi czy światopoglądowymi. Podobnie jak w społeczeństwie po 1926 r. spolaryzowały się postawy polityczne, tak też doszło do rozejścia między parlamentarzystkami z różnych opcji politycznych.

Opracowanie portretu zbiorowego niespełna pięćdziesięciu polskich parlamentarzystek doprowadziło do ustalenia, że charakteryzowały się podobnymi karierami życiowymi, podobnym wykształceniem, zawodem, wiekiem. Paralele takie można by odnaleźć także w biogramach mężczyzn z ich pokolenia. Ustaleniu relacji między karierami parlamentarzystek a liczebnie przeważających posłów i senatorów służyło genderowe dostrzeżenie różnych uwarunkowań determinujących życie i działalność kobiet i mężczyzn, czyli odniesienie się do ówczesnych realiów wpływających na życie jednej i drugiej płci. Przynależenie do jednej z nich decydowało o zdobytych doświadczeniach, tradycyjnie przeznaczonej sferze działania, czasie potrzebnym do osiągnięcia tych samych etapów w karierze. W ciągu dwudziestolecia nie doszło wśród parlamentarzystów do zmiany pokoleniowej, zarówno ogólnie, jak i wśród kobiet.

W badanej grupie odnaleźć można kobiety prowadzące pracę naukową (Zofia Daszyńska-Golińska, Regina Fleszarowa) i komunistkę po kilku latach szkoły powszechnej (Janina Ignasiak). Mandat sprawowała przedstawicielka arystokracji z tytułem księżycym (Irena Puzynianka) i żona górnika (Józefa Bramowska). W parlamencie zasiadały cztery przedstawicielki mniejszości narodowych II RP (z listy żydowskiej: Róża Pomeranc-Melzer, z list ukraińskich: Helena Lewczanowska, Milena Rudnicka-Lysiak, Helena Kisielewska).

Pojedyncze posłanki i senatorki uczestniczyły w tworzeniu najważniejszych państwowych aktów prawnych: konstytucji, ustaw budżetowych, ordynacji wyborczych, reformy rolnej. Natomiast najczęściej podejmowały tematy związane w szeroko pojmowaną tzw. kwestią kobiecą. Zaliczano do niej sprawy dotyczące kobiet, dzieci i młodzieży oraz zagadnienia oświatowe, socjalne i zdrowotne. Problemy te zostały bardzo szybko podjęte przez posłanki Sejmu Ustawodawczego, a różne kwestie przewijały się w działalności parlamentarzystek przez całe dwadzieścia lat. Tematy takie jak: los jeńców, walka z pornografią, handlem ludźmi czy sytuacja kobiet na rynku pracy i w przepisach prawnych funkcjonowały też w przesłaniu ponadpaństwowej. Ich podjęcie wynikało z przynależności Polski do międzynarodowych organizacji, te same zagadnienia uwzględniane były przez parlamentarzystki innych krajów europejskich.

Wkroczenie kobiet do parlamentu i do polityki nie przyniosło więc odejścia od tradycyjnie przypisywanych im spraw. Na nowym terenie kontynuowały zainteresowania podejmowane w poprzednich latach czy nawet dziesięcioleciach. W większości dotyczyły one żeńskiej grupy społeczeństwa. Można więc wnioskować, że to przynależność do tejże grupy i możliwość reprezentowania jej w najważniejszej instytucji państwowej, a także poczucie odrębności od kilkuset posłów czy senatorów mężczyzn w znacznej mierze determinowały postawy i prace parlamentarzystek. Ich działalność, bez względu na motywy, można w większości potraktować jako politykę kobiecą. W podejmowanych problemach uwzględniały jednak też aktualne kwestie społeczno-polityczne w kraju: politykę wobec mniejszości narodowych, walkę z kryzysem gospodarczym, emigrację zarobkową, restrykcje wobec przeciwników politycznych i ograniczanie swobód obywatelskich.

O wymiernych sukcesach posłanek można mówić przede wszystkim w odniesieniu do Sejmu Ustawodawczego oraz Sejmu i Senatu pierwszej kadencji. Niewątpliwymi osiągnięciami było przeprowadzenie oświatowych projektów Jadwigi Dziubińskiej i Zofii Sokolnickiej, zmiany w prawie cywilnym z 1921 r. zrównujące prawa kobiet i mężczyzn, uchwalenie, opracowanych m.in. przez posłanki, ustaw z zakresu opieki społecznej i prawa pracy (1924). Dokonania te dostrzeżone zostały przez współczesnych komentatorów: podczas podsumowania dziesięciolecia, a potem dwudziestolecia działalności kobiet w niepodległej Polsce.

Do spraw, których nie udało się zrealizować, a które podejmowane były bezskutecznie przez posłanki i senatorki w różnych kadencjach, zaliczyć można: niezwiększenie liczby inspektorek pracy, mało skuteczne hamowanie praktyki zwalniania kobiet (szczególnie zamężnych) z pracy, obowiązywanie uzależnienia żony od męża w kwestii obywatelstwa oraz dyskryminacja prawna dzieci nieślubnych.

Podczas badania grupy kobiet wręcz narzucało się pytanie o ich sytuację rodzinną. Zaskakujące okazało się, że stosunkowo dużo kobiet pozostawało w stanie wolnym i nie było obciążone obowiązkami macierzyńsko-rodzinnymi. „Rozterka domowa” natomiast nieobca była tym, które miały niedorośle jeszcze dzieci.

Polskie parlamentarzystki nie stały się podmiotem życia politycznego państwa, raczej ciekawostką w pejzażu politycznym, choć prawie każda z nich była wyjątkowa i ponadprzeciętna. Prawie wszystkie konstruowały przez całe dwudziestolecie swoje postawy i działania w opozycji do mężczyzn, wielokrotnie powołując się na hasła solidarności kobiecej, reprezentowania swojej płci i ogólnego przekonania, że tylko kobieta zagwarantuje rozwiązanie spraw kobiet. Parlamentarzystki nie wyrażały szerszych ambicji do wpływania na ustalenie najważniejszych zasad obowiązujących w kraju. Nie odbiegały w tym zakresie od swoich koleżanek w parlamentach austriackim, niemieckim czy czechosłowackim. Wszystkie spotykały się natomiast z przejawami braku akceptacji uczestnictwa kobiet w życiu politycznym. Mimo tych trudności działalność publiczna i polityczna na tyle rozbudzała aspiracje parlamentarzystek, że większość posłanek i senatorek II Rzeczypospolitej starała się o reelekcję.

Źródła i opracowania

Podstawowy materiał badawczy dla ustalenia obszarów, form i stopnia aktywności posłanek i senatorek stanowiły Sejmowe Sprawozdania Stenograficzne, sprawozdania z obrad senatu, druki sejmowe. Prześledzenie przemówień parlamentarzystek oraz ich inicjatyw legislacyjnych, ale również reakcji sali, odpowiedzi przeciwników politycznych daje ogromne możliwości pracy badawczej. Istotne ustalenia wnoszą też prace Tadeusza i Witolda Rzepeckich charakteryzujące składy osobowe kolejnych sejmów. Zawierają one wyniki głosowań w okręgach, dane biograficzne posłów i senatorów, składy komisji, klubów, prezydium sejmowego, regulaminy

sejmowe, a także gotowe zestawienia statystyczne (liczbę posłów według narodowości, wieku, zawodu, wykształcenia, wyznania)¹. Podobne treści, choć bardziej lakoniczne, mają publikacje podpisane przez Scriptora (Lecha Zieleniewskiego), w których opracował prace sejmu i senatu czwartej i piątej kadencji². Tego samego typu informacje przynosi *Album-skorowidz Senatu i Sejmu Rzeczypospolitej Polski oraz Sejmu Śląskiego, kadencja 1935–1940*³. Do tej grupy publikacji zaliczyć należy także wydawnictwa Aldony Belcikowskiej⁴.

Po posłankach i senatorkach pozostało niewiele napisanych przez nie wspomnień. Bogatym źródłem na temat stylu pracy poselskiej, jej wpływu na życie codzienne i rodzinne parlamentarzystki, relacji w parlamencie między posłem a jego klubem, między posłanką a posłami są zbiory Zofii i Jędrzeja Moraczewskich, zgromadzone w Bibliotece Narodowej (BN). Mniej wiadomości na badany temat jest w Aktach Jędrzeja i Zofii Moraczewskich w Archiwum Akt Nowych.

W AAN wykorzystano materiały Polskiej Partii Socjalistycznej, koncentrując się na aktywności partii podczas kampanii wyborczych i działaniach jej członków w parlamencie. Zespół archiwalny zatytułowany Biuro Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1925 informuje m.in. o działaniach senatorów PSL „Wyzwolenie”, w tym Aleksandry Karnickiej. Przebadano także materiały Ligi Kobiet Polskich. Wartościowy dla pracy okazał się zbiór Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem.

W Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego zgromadzone są materiały po Irenie Kosmowskiej, Jadwidze Dziubińskiej i Aleksandrze Karnickiej. Skorzystano także z materiałów partii ludowych: Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, PSL „Piast” oraz Stronnictwa Chłopskiego, zwracając szczególną uwagę na kampanie wyborcze i działalność stronnictw w parlamencie.

Muzeum Ziemi PAN przechowuje spuściznę naukową senatorki Reginy Fleszarowej. Zbiór w BN, zatytułowany Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna, zawiera materiały po Helenie Kisielewskiej. W Archiwum Sejmowym przejrzenia wymagał zbiór zatytułowany Kolekcja materiałów archiwalnych posłów II Rzeczypospolitej. Podobnego typu zbiór znajduje się w Archiwum Senatu (Biuro Informacyjne Kancelarii Senatu).

Wspomnienia i pamiętniki posłów i senatorów bądź innych współczesnych uczestników i obserwatorów życia publicznego dały bogaty obraz powszedniego życia parlamentarnego, niezwykłych wydarzeń, zasad pracy, techniki, gry sejmowej i senackiej, które składały się na obyczaj parlamentarny, natomiast na temat obecności kobiet w parlamentach II Rzeczypospolitej przyniosły zdawkowe informacje⁵. W badaniach uwzględniono także pozycje z literatury popularnej traktujące o współczesnej Polsce⁶.

¹ T. Rzepecki, *Sejm Ustawodawczy*, Poznań 1920; T. i W. Rzepeccy, *Sejm i Senat 1922–1928. Podręcznik zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach i województwach, podobizny posłów i senatorów, statystyki itd.*, Poznań 1923; eidem, *Sejm i Senat 1928–1933*, Poznań 1928.

² Scriptor (L. Zieleniewski), *Sejm i Senat 1935–1940: czwarta kadencja*, Warszawa 1936, idem, *Sejm i Senat 1938–1943: piąta kadencja*, Warszawa 1939.

³ *Album-skorowidz Senatu i Sejmu Rzeczypospolitej Polski oraz Sejmu Śląskiego, kadencja 1935–1940*, Kraków 1936.

⁴ A. Belcikowska, *Przewodnik praktyczny po Sejmie i Senacie RP*, Warszawa 1925.

⁵ Autorzy: M. Rataj, B. Limanowski, S. Głabiński, H. Liebermann, H. Diamond, S. Grabski, W. Witos, I. Daszyński, S. Thugutt, J. Sudoł, A. Wierzbicki, W. Konopczyński, S. Stroński, B. Singer, S. Karpiński, J. Iwaszkiewicz, Z. Nałkowska, M. Dąbrowska, Z. Żuławski, L. Biliński, F. Sławoj-Składkowski, B. Żongołłowicz, K. Świtalski, A. Pragier i in.

⁶ Autorstwa m.in. T. Dołęgi-Mostowicza, J. Kadena-Bandrowskiego.

Do grupy istotnych źródeł dla pracy należały publikacje typu sprawozdawczego i wspomnieniowego dotyczące działalności różnych organizacji kobiecych⁷. Kwerendzie poddano zarówno prasę kobiecą, jak i związaną ze stronnictwami politycznymi oraz satyryczną⁸.

Do zasadniczych opracowań zaliczyć należy noty biograficzne posłanek i senatorek zamieszczone w wielu publikacjach⁹. Korzystałam także z książek poświęconych Irenie Kosmowskiej i Jadwidze Dziubińskiej¹⁰. Inne prace biograficzne o charakterze źródłowym, ze względu na całkowity brak materiałów archiwalnych prywatnych i instytucjonalnych, miały jeszcze większą wartość. Były to książki: o Irenie Puzyniance¹¹ (napisane tuż po jej śmierci na podstawie spuścizny bohaterki i informacji od współczesnych) i krótka autobiografia Zofii Daszyńskiej–Glińskiej¹². Interesujący portret Zofii Praussowej zawierają fragmenty pracy *Ze wspomnień inspektora pracy* autorstwa współpracujących z posłanką Haliną Krahelskiej, Marii Kirstowej, Stanisława Wolskiego¹³.

Literatura dotycząca parlamentaryzmu II Rzeczypospolitej jest dosyć obszerna. Niejako naturalne natomiast było odwołanie się do współczesnych realiów: parlamentu III Rzeczypospolitej i sytuacji zasiadających w nim kobiet. Oprócz prac Małgorzaty Fuszary i Renaty Siemieńskiej pomógł w tym zbiór zatytułowany *Kobiety u władzy*¹⁴. Ich portret przedstawia Witold Betkiewicz w artykule *Demograficzno–społeczny obraz posłanek na Sejm RP*¹⁵. O sposobach radzenia sobie z obowiązkami parlamentarnymi i rodzinno–domowymi napisała Zofia Kinowska¹⁶.

Ostatnie lata obfitowały w pozycje podejmujące tematykę dotyczącą wybranych grup narodowościowych czy społecznych obecnych w parlamencie II Rzeczypospolitej¹⁷. Niniejsza praca pretenduje do wypełnienia kolejnej luki w polskiej historiografii dotyczącej tego okresu w naszych dziejach.

⁷ *Pamiętnik Zjazdu Kobiet Polskich w Warszawie w roku 1917*, opr. J. Budzińska–Tylicka, Warszawa 1918; S. Bujak–Boguska, *Na straży praw kobiety. Pamiętnik Klubu Politycznego Kobiet Postępowych 1919–1930*, Warszawa 1930; *Kobieta w Sejmie. Działalność posłanek Narodowej Organizacji Kobiet. Zarys sprawozdania za lata 1919–1927*, Warszawa 1928.

⁸ Tytuły prasy kobiecej: „Bluszcz”, „Głos Kobiet”, „Kobieta Współczesna”, „Kobieta w Sejmie”, „Świat Kobiecy”, „Pani”, „Gazeta dla Kobiet”, „Praca Obywatelska”. Inne to: „Wyzwolenie”, „Myśl Narodowa”, „Gazeta Warszawska”, „Piaś”, „Robotnik”, „Cyrulik Warszawski”, „Wróble na dachu” i in.

⁹ Przede wszystkim w tomach wydawnictwa *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. I, A–D, oprac. M. Smogorzewska, red. A. Kunert, Warszawa 1998; t. II, E–J, oprac. M. Smogorzewska, red. A. Kunert, Warszawa 2000; t. III, K–Ł, oprac. P. Majewski, red. G. Mazur, Warszawa 2005; t. IV, M–P, oprac. P. Majewski, red. G. Mazur, Warszawa 2009.

¹⁰ R. Kociowa, *Irena Kosmowska*, Warszawa 1960; Z. Mazurowa, *Wspomnienia o Irenie Kosmowskiej*, Warszawa 1974; *Pamięć boru. Wspomnienie o Jadwidze Dziubińskiej*, red. Z. Mazurowa, L. Wyszomirska, Warszawa 1968.

¹¹ M. Biskupska, *Irena Puzynianka. Życie i praca*, Poznań, brak roku wydania.

¹² Z. Daszyńska–Golińska, *Zofia Daszyńska–Golińska jako pionierka wiedzy gospodarczo–społecznej w Polsce. Notatki autobiograficzne*, Kraków 1932.

¹³ H. Krahelska, M. Kirstowa, S. Wolski, *Ze wspomnień inspektora pracy*, Warszawa 1936.

¹⁴ *Kobiety u władzy? Spojrzenie z Sejmu*, red. I. Pańków, B. Post, Warszawa 2010.

¹⁵ W. Betkiewicz *Demograficzno–społeczny obraz posłanek na Sejm RP*, w: *Kobiety u władzy?...*, s. 133–164.

¹⁶ Z. Kinowska, *Matki, żony i posłanki. Strategie łączenia ról rodzinnych z pracą poselską*, w: *Kobiety u władzy...?*, s. 105–131.

¹⁷ M. Śliwa, *Ludowcy i socjaliści w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995; J. Fałowski, *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2000; idem, *Posłowie żydowscy w Sejmie Ustawodawczym 1919–1922*, Częstochowa 2000; B. Gałka, *Ziemiańskie w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Toruń 1999; Sz. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004.